

ח ל ק ת - א ר ץ - י ש ר א ל ב נ כ ר

ידידים וחברים, את המפגש היום אנו מקיימים לזכרו של מנחם אורן ז"ל. מארגני המפגש בחרו בנושא שהיה קרוב ללבו - מחנות הגירוש בקפריסין. בחייו של כל אדם יש חוויה החופכת לשיא. רגעים כאלה בחיי היחיד או הקולקטיב כונו על ידי סטפן צוויג "שטערן שטובדען" (שעות כוכבים, שעות התעלות ופיסגה). את שעת הפיסגה של מנחם אורן היוו המחנות בקפריסין. קפריסין הייתה אולי שבר בחייו, אבל, יחד עם זאת, חוויה מרכזית. מכאן האובססיה הספרותית שגמלה בהחלטה להקדיש, כעבור כמעט 40 שנה, ספר סובייקטיבי לגושא. מנחם השקיע בספר עבודת נמלים ממש. הוא ראיין 700 איש, אסף כל פירוור של מידע ורגש, ואת הכל מיזג בספרו "מנגד תראה את הארץ - חיבור גוער בקפריסין". הוא כתב על 10,000 בני גוער מתוך 53,000 שחיו שם. הוא בחר בנושא זה כיוון שבעיניו הנוער הוא יצירה סגולית, מקור לגאווה, ואת ספרו כתב מתוך מעורבות רגשית עמוקה.

לבבנו ולזכרו העדפתי גם אני, אחד המעפילים במחנות קפריסין, להביט אחורנית לאפיזודה ששמה "מחנות הגירוש", מתוך מעורבות אישית, מתוך פרספקטיבה אישית וסובייקטיבית. כמעט מתחשק לי לדבר בסגנון של "קפריסין" אהובתי". הדבר ודאי תמוה בעיניכם, שכן כיצד אפשר לדבר על מחנה מעצר, על בית סוהר, בנוסח אלהד כזה? קפריסין הייתה, בסופו של דבר, ניכר, מחנה שבכפה עליך מתוך מזימה פוליטית, במסגרת מאבק מדיני, ובכל זאת אני מעז לומר "אהובתי".

לאחר חודש של גדודים על פני היס התיכון, בין גלים כחולים, רגנעים לכאורה, שהסתירו שדות מוקשים לא ידועים, על סיפון של קליפת אגוז עקנית, שהכילה בתוכה 4,000 שרידי מלחמה וביצוליה, הגענו סוף סוף לתחנה כלשהי. בין גלי היס האכזר הזה קברנו, לראשונה, אדם קשיש שבפטר בדרך. בגתיב - עך קפריסין - מאבק, קרב יאוש, הרוגים, פצועים והגליה על סיפונה של אוניית קרב... לאחר חודש של תלאות, עגנו בחוף מבטחים זמני, באי השמש והאהבה. מאחורינו גשורה יוגוסלביה המושלגת, לילות הקור והקרר. לחוף היס התיכון קיבל את פנינו אי מוריק, עטוף שמש קיץ, בדצמבר. החום הגעים חיבק אותנו בין גדרות תיל. היס הכחול חייך מרחוק, אלא, שעמדת זקיף וגדרות תיל הפרידו בין הפלאז'ה לבכיגו, ולכן, על אף האכזבה לא להגיע לארץ-ישראל, להיתקל במחנה חדש, כאן בכל זאת נשמנו לרווחה, שהרי היינו כבר קרובים יותר לארץ-ישראל.

לקפריסין הגענו עמוסי טראומות ונסיונות משנות המלחמה, גירושים והתאכזרות של כוחות צבאיים, אי-איכפתיות של האזרחים, מגמות של השמדה

נפשית, רוחנית ופיזית. כאן, במחנות קפריסין, אנחנו מתנסים בסוג גירוש חדש, גירוש דה-לוקס. אמנם ישבנו מאחרי גדרות תיל, אבל זה לא היה בית טוהר. למקום הובלנו בכוח, ולפעמים תוך כדי שימוש באלימות, אבל זה היה גירוש ולא דפורטציה. הטגמה היתה להעניש על עבירה על החוק, אבל לא לחסל. חבריטים רצו לפגוע בטורל שלנו, ייתכן שהמטטר רצה להחליש את התנופה הציונית של המגורשים. קפריסין נרעדה להתדרות בעוליס אחרים מללכת בדרך ההעפלה הבלתי-ליגאלית. אך כלום היינו שבויים? לא היינו טחנה של שבויי מלחמה. היינו לוחמים מסוג מיוחד, ולכן גם השכי היה מיוחד במינו.

הפלנגר מיוגוסלביה, מצרפת, מארצות נקספות, תחת דגל היהודים, באנו מבתי הקברות של אירופה, וביקשנו להיכנס לארץ-ישראל, המדינה בדרך. בקרב זה - הובסנו. מולדות העלייה לארץ רצופים סיפורי גבורה, יוזמות יוצאות דופן, אירועים מרתקים, הקרבה למען חזולת. בטפרי ההיסטוריה וביצירות ספרות גיחן למצוא חומר מרתק על דרכים נועזות בהן גקטו עמים שונים על מנת לחגיע למולדת ביבשה, בים, או באוויר. בהיסטוריה עשירה זו, הפרק על קפריסין הוא מיוחד במינו. יחסית זה פרק לא ארוך. הוא משתרע, בסך הכל, על פני 30 חודש, החל מ-13.8.1946, שהוא יום גירוש מעפילי "יגור" ו"הגרייטה סולד", ועד ל-10.2.1949. בתקופה קצרה זו גרשנו אירועים וטעשים שהביאו לתוצאות שאין דומות להן בהיסטוריה היהודית, וגם לא האנושית.

מחנות קפריסין לא היו מחנות שבויים. המעפילים שבאו על סיפונייהן של 39 אניות, נפלטו על ידי הצי הבריטי בכמה צורות: ספינות אחדות נלכדו בלב ים, אחרות נלכדו כאשר עגנו ליד ההוף; אחדות נלכדו מחוץ למים הטריטוריאליים - אנייה אנייה וסיפורה. לבטוף הגענו למחנות עם מגדלי שמירה וגדרות תיל, אך אלה לא היו מחנות בסגנון המחנות שידענו בארצות השואה - גברים לא הופרדו מנשים, האנגלים לא התערבו בארגון, ולכן המחנות היו תערובת של בית-טוהר ומחנה גופש. בעירבוביה מינהלית זו עלה בידי המעפילים לחטביע את הותטם. בלטה שם הדינמיקה תיהודית, כושר היצירה של אותם יהודים, שגורל היסטורי הפגיש אותם על אי זה. הודות לפעולות המעפילים, הפכה הקללה לברכה, העונש למעשה חסד, ולפיכך מוצדקת האימרה - "קפריסין היא גם ארץ ישראל". קפריסין לא סופחה לארץ-ישראל, אך כאן גוצר סיפוח חברתי מסויים. משך שלושים חודש היו ארץ ישראל והמחנות בקפריסין שתי רשויות פוליטיות שהפכו את קפריסין למדינה בתוך מדינה. המחנות הפכו למובלעת ארץ-ישראלית בטריטוריה זרה. תושביה הזמניים פיתחו במקום אורח חיים זמני, בו הם חיקו את החיים בארץ, וכך תיה עם שהורד הדגל, ננעל השער, ואחרון המעפילים הועבר לארץ.

באחד הדיונים שנערכו לסיכום פרק קפריסין, אטר אחד השליחים, הרב שרייבוס: "קפריסין זו העלייה האידיאליסטית האחרונה לפני הקטת מדינת ישראל". זו היתה עלייה שביטאה יותר את רצון ההמונים מאשר את רצון המימסד. כל זרמי העלייה שבאו אחר כך היו מסוסדים. יהודים רבים נאלצו להילחם, לאחר

הקמת המדינה, למען פתיחת שערי היציאה, אבל מאחוריהם עמדה ישראל, על ייצוגה הרשמי ומעמדה הבינ-לאומי, על יכולתה לגייס כוחות לפתיחת השערים. כל אלה נאבקו על זכות היציאה ולא על זכות הכניסה. שערי ישראל היו פתוחים לרווחה.

גולי קפריסין היו גיבורי המלחמה על פתיחת שערי העלייה.

מאבקה של ממשלת המנדט היה טוטאלי. בריטניה הגדולה לא הסתפקה בחקיקה, וגייסה את צי הוד מלכותו, שסיים את תפקידו ההיסטורי כמנצה במלחמה בגד העלייה ונגד צי המעפילים, שהיו ברובם ניצולי השואה, אשר אחרי נדודים ומכצעי בריחה נועזים התרכזו בתנאים לא תנאים בחלקים שונים של אירופה החרושה, אך המשוחררת. הם "גבבו גבולות", כי היו ללא דרכונים; הם נהגו מרצונם הטוב של עמים, ממשלות ורבדים שונים באוכלוסיה, ומצאו בני-ברית, שהשיטו להם יד וראו בהם פרטיזנים, וקורבנות של שרירות לב. במקומות היציאה היה עליהם להתמודד גם נגד שירותי המודיעין של בריטניה הגדולה. בעקבות הגלויים, הרפעל מכבש הלחצים על המדינות הנחלשות, על המדינות הצייתניות, שהיו תלויות בחסדי המדינות הגדולות. מכבש לחצים זה נתקל במאבק נגד סיכול היציאה, מאבק שנעשה על-ידי קומץ של שליחים ומשוגעים לדבר, כולל מספר חסידי אומות העולם. המעפילים נהנו מהשתייכותם לארגון "ההגנה". אף כי רוב המעפילים כלל לא ידעו מהו הארגון ומי אנשיו, ורק מתוך משמעת פצימית ולוואליות געבו לקריאות ארגון בלתי ידוע להם ולשליחיו.

החל מאוגוסט 1946 היה ברור ליוצאים, שלארץ ישראל הם לא יגיעו. היה ברור להם שהם יוצאים מאורח חיים מסודר של מחנות העקורים, טבלי לדעת אם אורח החיים בקפריסין יהיה טוב יותר מזה הקיים בנקודות היציאה באיטליה, או במחנות העקורים בגרמניה. קשה לשער שמישהו סבר שאכף קפריסין תהווה שיפור לעומת המצב הקיים. הם לא יצאו ממצב טוב לטוב יותר. הגיעה אותם ההכרה והתודעה, שהדרך לארץ ישראל ארוכה וקשה, וכי חייבים לעבור גס את המכשול ששמו קפריסין. איש לא ידע אם מדובר בזסן קצר, או ממושך. המעפילים חשו שזו תוספת למחיר שיש לשלם כדי להגיע לארץ ישראל. ללא היסוסים הסכימו למחיר זה גם מי שנהנו מחממת המחנות במערב אירופה וגם מי שישב בביתו. הם נסעו לעבר הבלתי נודע, החדש, שהתגבש במרוצת הזמן ל"מחנות קפריסין".

לקפריסין הגעתי ב-2.12.1946 כאחד ממעפילי "כנסת ישראל". בואה של "כנסת ישראל" חוללה שינוי במבנה של אוכלוסיית המחנות. בבת אחת זרמו 4,000 איש, ביניהם 585 ילדים ויתומים משני הורים, שהתווספו אל 280 צעירים. ברור היה שצריכים להתכונן לשהייה ממושכת. על האנייה באו מבורגים רבים, אך גם נוער. מציאות זו הכריחה לעסוק בבניית תשתית של שירותי חברה למבורגים ולחיי נוער. פוגקציות של חיי תרבות, שנבנו לשהייה קצרה, הפכו לחיוניות לשהייה ממושכת, ואכן, ראשית 1947 היה רגע המפנה בהתארגנות ובתפיסה.

בתור ראשונים עמדנו על החובה לבנות השתיים למוסדות ומטגרות. ההתחלה היתה מלווה בקשיים: - ללא מורים, ללא ספרים, ללא עפרונות. האנשים, המורים, היו בעלי רצון טוב, אף כי לא היתה ביריהם תעודה. כאן הוקם גם ארגון "שורת המגינים", מתוך מחשבה שיש צורך להשתלב בחיי ההגנה בארץ ולא להסתפק באפוזדות התנגדות לבריטים.

בתחום התרבות - היה לנו עיתון קיר יומי, שהידיעות שהתפרסמו בו בלקחו מה"פלמטיץ-פוסט" ומ"סיפורט-מייל", שהביא מידי פעם ידיעה על ארץ ישראל. כמו כן היתה ה"אוניברסיטה העממית" - תכנית יומרבית שפעלה יום-יום וסיפקה מידע כללי ותנועתית ל-160 שומעים באוהלים. כ"רדיו" להעברת ההטברה שימש רמקול שהיה עשוי מפח תפוחי-אדמה.

שירות קבורה הוקם במחנות רק כאשר מת האדם הראשון במחנה והתעורר הצורך לקבור אותו. מקום הקבורה היה אחוזת הקבר של משפחת מרגו, משפחה יהודית מקומית. מרגו הפך אחר-כך ל"מרגוע".

נבחרה ועדת עלייה, שהרי היו 400 סרטיפיקטים שצריך היה לחלקם ל-4,000 איש, בנוסף לאלה שהמתינו לכך קודם לכן. כך הוקמה התשתית שהקלה על הבאים מאוחר יותר. מכאן התפתחו כל המוסדות המפוארים שאנחנו מכירים.

לא אאריך בקשר לאוטונומיה הפנימית, באשר ליהחסיים של הבריטים, היחסיים בין המחנות. התגבשות ההבנה בין קבוצות שדגות ממוצאים שוגים וממקורות שונים, שלאט לאט גיבשו צורות חיים וצורות של שיתוף פעולה. לא אדבר גם על מערכת החיים של הנוער, כי יושב כאן ידידי, רר. חנוך רינות, אשר היה בין הראשונים שבאו כדי לראות את הנוער ולתכנן את דרכי חינוכו. לכן, הוא מוסמך יותר ממני לרבר על הנושא הזה.

אשר לשליחים - בואם של שליחי הארץ חולל תמורה מרחיקת לכת בחיי המחנות. אינני יודע שליחות אינטנסיבית יותר מזו שהיתה בקפריסין. כאן השליח לא היה רק פוליטי, או מפלגתי. הוא היה קרוב, חלק מהמשפחה הקולקטיבית, שהיוותה את יסוד החיים של מחנות הגירוש. הוא היה מעורב בכל העניינים. בבוקר היה שותף לדאגות הקטנות - האספקה, היחסיים בין אדם לחברו, בין היחיד למוסדות. בערב - מורה, מנהיג, דמות פוליטית, איש העצה הטובה, המקשר לארץ, לקיבוץ, לחברים.

לשיבחס של השליחים ייאמר, כי השליחות לקפריסין היתה שליחות של צנע. היא לא דמחה לשליחות שהיו לפריז, ואפילו לא לשליחות למחנות העקורים בגרמניה. בקפריסין היה לשליח טעמד מיוחד. הוא היה חלק אינטגרלי מחיי המעפילים. הוא אכל איתם וגר איתם. הוא השתתף בימי שמחה ובימי עצב, ואף שהיה רשאי לעבור את השער המפריד בין הים המחנה הסגור לבין החופש, לא היה לו לאן ללכת לבלות - לניקוסיה? לפמגוסטה? השליחות לקפריסין היתה חלוצית במלוא מובן המלה. כך היא גם נתפסה אצל המעפילים, ולכן שררה חברות אמת ואסון מיוחד בין המעפיל לשליח. מכאן גם ההשפעה המירבית על המעפילים ולכן גם יחסי הרעות המשפחתיים שנקמו בין השליחים לבין אלה שבאו לשרתם.

המשמעת הפנימית והמרות המפלגתית באו לביטוי בסדרי העלייה. העיקרון היה של "ראשון נכנס ראשון יוצא". אברהם זילברברג יודע כמה קשה היה לשכנע את המעפילים שצריך להשלים לפעמים גם עם 'יוצא מן הכלל' ולהגיד לשורת היוצאים גם כלורי אניות וגם מקרים מיוחדים. כל ייתור היה גורר אחריו חודש-חודשיים של זחילה. לכן "כנסת ישראל" היתה אגוז קשה, כאשר לא כל האנשים היו מאורגנים ולא היו צעירים כל-כך, אך הודות לשיתוף הפעולה עם אברהם זילברברג, הצלחנו להתגבר ולשמור על הסדר ועל צלם יחסי האנוש גם בתחום זה.

40 שנה עברו מאז. קשה לעקוב אחרי כל אשר קרה בארץ למעפילים שעברו את קפריסין. מתוך הידוע לי, רבים נפלו בשדות הקרב במלחמת ישראל. רבים הגיעו ממחנות קפריסין היישר אל שדות לטרון, ואפילו לא זכו לראות את הארץ ולהכירה. רבים מהם גותרו עד היום בבחינת חיילים אלמונים ולא מזהים. רבים מהמעפילים והשליחים, ביניהם גם מנחם אורן ז"ל, אינם בין החיים. במפגש זה הדברים שיושמעו, הזכרונות, החערכות, הם "קדיש" וגר הזיכרון - לזכרם של כל אלה, הרבים, שלא זכו להגיע למפגש זה.

* * *

יום עיון

מוקדש לזכרו של
מנחם אורן ז"ל

24.2.1986

מחנות הגירוש בקפריסין

יוסי אסף
יצחק ארצי
נחום בוגנר
זאב צחור
חנוך רינות
לאה שנער
דוד פור
יצחק טוכמן
מוני אלון
זאב איבינסקי
יוסף טבנקין
שרה שניר - נשמית
מנחם פרנק

1986

ספר + מכתב יומי יומן
עניני פנימי רגלי
וגוסה
מאת, 1987
ג. טבנקין, אסף